

ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА І ПРОЦЕСУ

М. Сібільов, член-кореспондент АПН України

Загальні положення про договір зберігання майна за проектом нового Цивільного кодексу України

Регулювання відносин у сфері фактичних послуг по зберіганню майна за проектом нового Цивільного кодексу України (далі — проект) має певні відмінності порівняно з чинним Цивільним кодексом (надалі — ЦК). Вони стосуються зміни найменування договору, розширення сфери його використання в умовах ринкової економіки, більш детального регулювання відносин, що виникають при укладенні договору.

ЦК зазначений договір називає у ст. 413 договором схову, а відповідну сторону в ньому — охоронцем. Таке найменування договору не узгоджується з його сутністю, згідно з якою одна особа передає майно іншій особі для зберігання на певний строк. Мета цього зобов'язання, як вірно відзначає Л. Савченко, — зберегти річ і повернути в схоронності, а не сховати її. Виходячи з цього проект у ст. 993 іменує цей договір договором зберігання. Відповідно до цієї статті за договором зберігання одна сторона (зберігач) зобов'язана зберігати річ, що передана їй іншою стороною (поклаждавцем), і повернути йому цю річ у схоронності. Саме таке найменування договору повною мірою відповідає сутності відносин, що виникають між сторонами, які уклали його, з приводу зберігання майна.

Якщо правила, що містяться у главі 36 ЦК, здебільшого спрямовані на регулювання відносин за участю фізичних осіб (виняток становить лише правило ч. 2 ст. 413 та ст. 418 ЦК, що стосується юридичних осіб), то проект виходить з того, що договір зберігання може бути не тільки загальноцивільним, а й підприємницьким, зокрема, коли зберігання речей здійснюється на товарних складах.

Проект, на відміну від ЦК, містить цілу низку правил щодо спеціальних видів зберігання, не обмежуючись при цьому встановленням лише особливостей відповідальності за зберігання майна в готелях, гуртожитках тощо, як це зроблено в ЦК.

Такий підхід до регулювання відносин по зберіганню речей у проекті, з одного боку, є безумовно виправданим, оскільки, по-перше,

він відповідає вимогам ринкової економіки, по-друге, значно розширює сферу використання відповідних договорів, по-третє, спонукає до більш детального регулювання відносин, що виникають з укладених договорів. З другого боку, такий підхід об'єктивно зумовив певні новації в структурній побудові глави 64 проекту, присвяченій зберіганню речей. Вона складається з трьох параграфів, а саме: загальні положення про зберігання; зберігання в товарному складі; спеціальні види зберігання.

Загальні положення про зберігання — це правила, що містяться у статтях 993–1012 проекту і поширюються на всі види зберігання, передбачені безпосередньо у ньому, а також на ті види зберігання, які хоча і не передбачені проектом, але впливають з укладених договорів, що не суперечать законові.

Слід зазначити, що ст. 1012 проекту містить лише одне застереження про поширення загальних положень про зберігання на окремі види зберігання, а саме: ці правила застосовуються, якщо правилами про окремі види зберігання не встановлено інше. Таким чином, норми, що складають загальні положення про зберігання, співвідносяться з нормами, присвяченими окремим видам зберігання, за правилами про співвідношення загальних і спеціальних норм. Наявність спеціальної норми, яка регулює конкретний вид зберігання, є перешкодою для застосування до цього виду зберігання відповідної норми, що міститься в загальних положеннях про зберігання.

Характеризуючи загальні положення про зберігання, слід алажодавцем до зберігача. Слід при цьому підкреслити, що відповідно до ст. 997 проекту зберігач, який здійснює зберігання речей на засадах підприємницької діяльності на складах (у камерах, приміщеннях) загального користування, не має права відмовитися від укладення договору зберігання у разі звернення до нього поклажодавця. Обов'язок зберігача взяти у цих випадках річ на зберігання впливає з того, що такі договори визнаються проектом (ст. 997) публічними договорами, тобто договорами, в яких підприємець взяв на себе обов'язок здійснювати зберігання речей кожного з тих, хто звертається до нього.

Договори зберігання, де зберігачем виступає особа, яка здійснює зберігання на засадах підприємницької діяльності, можуть бути і консенсуальними, тобто такими, що передбачають обов'язок

зберігача взяти на зберігання річ від поклажодавця у майбутньому протягом строку, встановленого договором. Такі договори вважаються укладеними з моменту досягнення між сторонами згоди за всіма істотними умовами. Зберігач у таких договорах не має права вимагати від поклажодавця передання йому на зберігання речі, що становить предмет договору. Але згідно з ч. 2 ст. 996 проекту поклажодавець у консенсуальному договорі, який не передав річ на зберігання у визначений договором строк, відповідає перед зберігачем за збитки, завдані у зв'язку з тим, що зберігання не відбулося, якщо інше не передбачено законом або договором зберігання. Поклажодавець звільняється від цієї відповідальності, якщо в розумний строк він заявить зберігачеві про відмову від його послуг. У свою чергу відповідно до ч. 3 ст. 996 проекту зберігач, якщо інше не передбачено договором, звільняється від обов'язку взяти річ на зберігання у випадках, коли в обумовлений договором строк річ не буде передана йому на зберігання.

Проект, як і ЦК, виходить з того, що договір зберігання може бути оплатним і безоплатним. Але, якщо ЦК в ст. 413 закріплює презумпцію безоплатності договору, оскільки згідно з нею договір вважається безоплатним, якщо інше не встановлено законом або договором, то проект в загальних положеннях про зберігання не закріплює будь-якої презумпції. Що ж до окремих видів зберігання, то проект або прямо закріплює оплатність договору зберігання у товарному складі (ст. 1014), або встановлює презумпцію безоплатності зберігання речей у гардеробах організацій (ст. 1028). Таким чином, проект виходить з того, що питання про оплатність або безоплатність інших видів зберігання вирішується або угодою сторін, або законом. Разом з тим проект для оплатних договорів зберігання встановлює диспозитивні правила щодо порядку сплати зберігачеві винагороди за зберігання речей (ст. 1003). Згідно з цими правилами винагорода за зберігання має бути сплачена зберігачеві із закінченням зберігання або зі спливом певного періоду. Якщо зберігання припиняється до спливу обумовленого строку через обставини, за які зберігач не відповідає, він має право на домірну частину винагороди. У тих випадках, коли зі спливом строку зберігання річ не була забрана поклажодавцем, останній зобов'язаний сплатити зберігачеві домірну винагороду за подальше зберігання речі.

За загальним правилом, закріпленим у ст. 1004 проекту, винагорода в оплатних договорах зберігання включає і витрати зберігача. Виняток зроблено лише для надзвичайних витрат, тобто таких витрат із зберігання речі, які не можна було передбачити при укладенні договору. Такі витрати, якщо інше не передбачено договором, відшкодовуються поза винагородою, яка належить зберігачеві.

При безоплатному зберіганні поклажодавець зобов'язаний відшкодувати зберігачеві здійснені ним витрати із зберігання речі, якщо законом або договором не передбачено інше.

Договір зберігання належить до двосторонніх договорів незалежно від того, чи є він оплатним або безоплатним, оскільки в усіх випадках існують певні права і обов'язки обох сторін. Так, зберігач зобов'язаний вживати всіх заходів, передбачених законом, іншими нормативно-правовими актами, для забезпечення схоронності речі, переданої йому на зберігання (ч. 1 ст. 1000), і повернути поклажодавцеві або особі, зазначеній ним як одержувач, ту річ, що була передана на зберігання, а якщо договором було передбачено зберігання із знеособленням речей, — тотожну або обумовлену сторонами кількість речей того самого роду та якості (ч. 1 ст. 1006). У свою чергу поклажодавець зобов'язаний після закінчення строку, зазначеного в договорі або наданого зберігачем, взяти назад річ, що здана на зберігання (ч. 1 ст. 1005), та відшкодувати зберігачеві збитки, завдані властивостями речі, яка здана на зберігання, якщо зберігач приймаючи річ на зберігання, не знав і не повинен був знати про ці властивості (ст. 1009). В оплатних договорах обов'язком поклажодавця є сплата зберігачеві винагороди.

Предметом договору зберігання можуть бути лише рухомі речі (товари, цінні папери, дорогоцінні метали та каміння, інші коштовності, транспортні засоби, документи). Нерухомі речі можуть бути предметом договору не зберігання, а договору охорони, метою якого є забезпечення охоронцем недоторканності майна. Щодо рухомих речей, які виступають предметом договору зберігання, то перш за все йдеться про речі індивідуально визначені, але проект передбачає і знеособлене зберігання речей (ст. 998), при якому речі одного поклажодавця можуть бути змішані з речами того самого роду і тієї самої якості інших поклажодавців. Слід підкреслити, що

знеособлене зберігання може бути лише у випадках, окремо передбачених договором.

Проект у ст. 994 містить правила щодо форми договору зберігання. У випадках укладення консенсуального договору зберігання проект передбачає обов'язкову письмову форму незалежно від складу учасників цього договору і вартості речі, що передається на зберігання. При укладенні реального договору зберігання проста письмова форма визнається необхідною лише у випадках, передбачених ст. 199 проекту. Йдеться, зокрема, про договори, що укладаються між юридичними особами або між юридичними і фізичними особами.

Договори зберігання, що укладаються між фізичними особами, потребують обов'язкової простої письмової форми у випадках, коли сума їх перевищує щонайменше у десять разів розмір доходу, який не оподатковується.

Проста письмова форма договору вважається за проектом (ч. 1 ст. 994) такою, що її додержано, якщо взяття речі на зберігання посвідчено видачею поклажодавцеві зберігальної розписки, квитанції або іншого документа, підписаного зберігачем.

У випадках, передбачених законом та іншими нормативно-правовими актами, а також коли це звичайно для конкретного виду зберігання, договір зберігання може бути укладений шляхом видачі зберігачем поклажодавцеві номерного жетона, іншого знака, що посвідчує прийняття речі на зберігання.

Проект зберігає два правила, відомі ЦК, щодо форми договору. По-перше, передання на зберігання речі при пожежі, повені, раптовому захворюванні та при інших надзвичайних обставинах може бути таким, що доводиться свідченням свідків незалежно від вартості зданої на зберігання речі. По-друге, допускається свідчення свідків у разі спору щодо тотожності речей, прийнятих на зберігання, і речей, що повертаються зберігачем.

Договір зберігання може укладатися або на певний строк, обумовлений в договорі, або на строк, визначений моментом зажадання речі поклажодавцем. Зберігач зобов'язаний зберігати річ протягом обумовленого договором строку, а якщо строк зберігання договором не передбачений і не може бути визначений виходячи з його умов, зберігач зобов'язаний зберігати річ до зажадання її

поклажодавцем. Оскільки договір зберігання укладається в інтересах поклажодавця, йому належить право вимагати дострокового повернення речі. Зберігач відповідно до ст. 1010 проекту зобов'язаний на першу вимогу поклажодавця повернути річ, прийняту на зберігання, навіть якщо передбачений договором строк зберігання ще не закінчився. Однак у цьому разі поклажодавець зобов'язаний відшкодувати зберігачеві збитки, завдані достроковим припиненням зобов'язання, якщо інше не передбачено договором.

У випадках, коли строк зберігання не був визначений у договорі, зберігач може вимагати від поклажодавця зберігати річ зі впливом звичайного за цих обставин строку зберігання, надавши йому для цього розумний строк.

За загальним правилом, закріпленим у ст. 999 проекту, зберігач повинен виконувати договір особисто. Він має право передати річ на зберігання третій особі лише у разі, якщо він вимушений це зробити в інтересах поклажодавця і не має можливості отримати його згоду. Про передання речі на зберігання третій особі зберігач повинен своєчасно сповістити поклажодавця. При переданні речі на зберігання третій особі первісний зберігач відповідає за її дії як за свої власні.

Проект у ст. 1002 передбачає можливість зміни умов зберігання. Про необхідність зміни умов зберігання речі, передбачених договором, зберігач зобов'язаний негайно сповістити поклажодавця і дочекатися його відповіді. Зберігач, у разі небезпеки втрати, нестачі чи пошкодження речі, зобов'язаний змінити спосіб, місце та інші умови зберігання речі не чекаючи відповіді поклажодавця. У разі, якщо річ, що є на зберіганні, пошкоджена, або ж виникла реальна загроза її пошкодження, або якщо виникли інші обставини, що не дають змоги забезпечити її схоронність, а вжиття заходів з боку поклажодавця очікувати неможливо, зберігач має право самостійно реалізувати річ або її частину. В тих випадках, коли зазначені обставини виникли з причин, за які зберігач не відповідає, він має право за рахунок купівельної ціни відшкодувати свої витрати, пов'язані з продажем речі.

За загальним правилом зберігач не має права без згоди поклажодавця користуватися річчю, переданою йому для зберігання, а так само надавати можливість поклажодавцем) річ, що була предметом договору зберігання. В ст. 1006 проекту підкреслюється, що річ має

бути повернута у такому стані, в якому вона була прийнята на зберігання, з урахуванням її природного погіршення, природного убутку або іншої зміни внаслідок її природних властивостей. На поклажодавцеві лежить обов'язок зворотного одержання майна, що було передано ним на зберігання. Порухення цього обов'язку інше не передбачено договором. Сума, одержана від продажу речі, передається поклажодавцю з відрахуванням сум, належних зберігачеві, у тому числі його витрат щодо продажу речі.

За порушення своїх обов'язків сторони у договорі зберігання несуть відповідальність один перед одним на загальних підставах, передбачених главою 49 проекту, зокрема за наявності їх вини. Проте професійний зберігач несе відповідальність за втрату, нестачу чи пошкодження речей, якщо не доведе, що втрата, нестача чи пошкодження відбулися внаслідок непереборної сили. Зберігач звільняється від відповідальності також у разі, коли він доведе, що втрата, нестача чи пошкодження речей відбулися через їх властивості, про які зберігач, приймаючи речі на зберігання, не знав і не повинен був знати, або внаслідок умислу чи грубої необережності поклажодавця.

За втрату, нестачу чи пошкодження прийнятих на зберігання речей після того, як настав обов'язок поклажодавця взяти ці речі назад, зберігач несе відповідальність лише за наявності з його боку умислу чи грубої необережності. Таким чином, за наявності в діях зберігача легкої необережності він звільняється від відповідальності.

Проект, як і ЦК, містить норми про розмір відповідальності зберігача, які істотно відрізняються за змістом. Стаття 1008 проекту з урахуванням вимог ринкової економіки закріплює правило про повне відшкодування зберігачем збитків поклажодавцеві, завданих втратою, пошкодженням чи нестачею речей, якщо інше не передбачено законом або договором.

При безоплатному зберіганні збитки відшкодовуються у таких розмірах: за втрату та нестачу речей — у розмірі вартості втрачених, або таких, що їх не вистачає, речей; за пошкодження речей — у розмірі суми, на яку знизилася їх вартість.

Якщо внаслідок пошкодження, за яке зберігач несе відповідальність, якість речі знизилася настільки, що вона не може

бути використана за первісним призначенням, покладавець може відмовитися від неї і зажадати від зберігача відшкодування вартості цієї речі, а також інших збитків, якщо інше не передбачено законом або договором. Нарешті, загальні положення про зберігання містять ще одну норму, вміщену в ст. 1011 проекту і присвячену зберіганню на підставі закону. Згідно з цією статтею всі правила глави 64 проекту відповідно застосовуються до зобов'язань зберігання, що виникають за законом, якщо законом не встановлені інші правила.

Надійшла до редколегії 10. 08. 2000

О. Бірюков, кандидат юридичних наук (Інститут міжнародних відносин Київського національного університету)

Місце законодавства про неспроможність у правовій системі країн із ринковою економікою

Неспроможність є природним явищем ринкового середовища. Теза про те, що неспроможність є невід'ємним елементом ринкової економіки, будується на тому, що у конкурентному середовищі мають виживати ті підприємства, діяльність яких є більш ефективною і товари яких знаходять попит у споживачів. Якщо товари виробника не купуються або їх виробництво є збитковим та коли витрати підприємця стають такими, що він не може виконувати свої майнові зобов'язання, то такий учасник торговельного обороту має припинити свою підприємницьку діяльність і звільнити своє місце іншому, більш досвідченому або удачливому підприємцю.

Важливою умовою успішного розвитку цього інституту права є конкуренція як необхідний елемент ринку, що не тільки передбачає економічний розвиток (динамізм), а й має зворотній, негативний бік, — стагнацію (застій) виробництва. Останнє пов'язано з нестійким фінансовим становищем, що зазвичай викликається недостатністю оборотних коштів, збільшенням заборгованості та іншими обставинами, які досить часто призводять до неспроможності.

Історія становлення інституту неспроможності налічує декілька століть. Відносини, пов'язані із зверненням майнових вимог до боржника при недостатці майна такого боржника для їх повного задоволення, регулювалися з давніх давен. Деякі дослідники знаходять окремі ознаки цього інституту права ще у стародавніх пам'ятках права, наприклад, законах Ману, Мойсея та ін.